

INTRODUCCIÓ

MANUEL CASTIÑEIRAS
Universitat Autònoma de Barcelona
JORDI CAMPS
Museu Nacional d'Art de Catalunya

Gràcies al generós patrocini de l'associació cultural *Amics de Besalú i el seu Comtat*, des de l'any 1992 se celebra en l'esmentada localitat l'anomenat *Seminari de Romànic*. Durant setze anys, l'ànima d'aquests cicles de conferències fou el Sr. Antoni Noguera Massa, amb l'objectiu d'apropar al gran públic el coneixement d'aquest estil internacional. Des de l'any 2009, la direcció científica d'aquests seminaris ens fou encomanada en la fita d'establir una estreta col·laboració amb el Museu Nacional d'Art de Catalunya, que es feu extensible ben aviat a la Universitat Autònoma de Barcelona. D'ençà el format de dits cicles conté una conferència magistral, encarregada a un especialista, i tres conferències realitzades per joves investigadors, a qui es dona l'oportunitat d'exposar els resultats dels seus primers treballs.

En aquest primer número de la revista *Síntesi*, sota el títol genèric, *Els camins de peregrinació a Santiago i el culte a la Mare de Déu en el Romànic*, es publiquen els seminaris que s'esdevingueren els anys 2010, *Les vies de pelegrinatge i l'art medieval*, realitzat amb motiu de l'Any Sant Compostel·là (Xacobeo 2010), i 2011, *Maria, imatge, litúrgia i color del Romànic*. Ambdós cicles consecutius són absolutament complementaris, atès que en ells s'analitzaven alguns dels fenòmens més interessants de l'Occident Medieval: el de la Peregrinació i el culte a l'apòstol Sant Jaume així com el de la devoció mariana.

Catalunya és, en aquest sentit, una terra privilegiada tant en el prompte culte a l'Apòstol i l'interès per la peregrinació jacobea, com per la densitat i l'antiguitat del culte a Maria i a la seva imatge. Anys enrere, el Sr. Antoni Noguera i Massa, publicà un estudi pioner sobre la qüestió, *El Pelegrinatge medieval al nord-est català* (Olot, 1994), que roman encara com una obra de referència per la quantitat de notícies recollides sobre viatges, advocacions i itineraris jacobeus. D'entre els molts noms cèlebres de l'Edat Mitjana catalana que encetaren el Camí de Compostel·la a la cerca de reconeixement, perdons o coneixement, es troben personatges del tarannà de Cesari de Montserrat –que pretenia així restaurar la seu de Tarragona–, el guerrer Arnau Mir de Tost (1071) o l'inquiet monjo de Ripoll, Arnau del Mont, que el 1172-1173 visita la Catedral de Santiago per copiar el *Còdice Calixtino* que es conserva actualment a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Ms. Ripoll 99). Per fortuna l'interès per totes aquestes qüestions suscità fa quasi una dècada la celebració d'un

congrés, les actes del qual ofereixen a l'estudiós un preuat material de referiment, que certifica la riquesa documental, iconogràfica, devocional i folklòrica del culte a Sant Jaume a Catalunya.¹

El creixent interès pel Camí de Sant Jaume ha estat legitimat per les institucions internacionals, en especial després de la seva declaració, l'any 1993, per part de la UNESCO, com a *Patrimoni de la Humanitat*, i, l'any 1997, pel Consell de Europa, com a *Primer Itinerari Cultural Europeu*. Així, no és estrany existeixi des l'any Sant de 1993 un vertiginós nombre de pelegrins, en constant progressió aritmètica, que demanen senyalitzacions, informació i un major aprofundiment en el coneixement del tema. De fet, el fenomen jacobeu ha esdevingut en els darrers anys una qüestió de gran interès internacional que desborda les fronteres en tant només entén de camins. És així que, la Generalitat de Catalunya volgué, dins del *Pla Estratègic de Turisme 2005-2010*, sumar-se a aquest reconeixement europeu de la Peregrinació a Santiago i recuperar la llarga i rica tradició jacobea catalana, privilegiant el traçat d'un itinerari des de La Jonquera/o Sant Pere de Rodes fins el poble d'Alcarràs, passant per Tàrraga, Cervera, Igualada, Montserrat, Manresa, Sant Benet de Bages, L'Estany, Vic, Olot, Girona i Figueres.²

No obstant, tal i com coneixen els lectors i autors dels llibres anteriorment esmentats, és molt difícil prioritzar històricament un itinerari jacobeu a Catalunya, atès que existien múltiples vies i ramals d'entrada pel Nord, com la *Strada Francisca*, que des de el segle X, era el pas dels pelegrins per Cerdanya per portar-los fins La Seu d'Urgell; el Camí Ripollès, que anava des de l'Hospital de La Perxa a Ripoll, per després arribar a través de Berga, a Sant Jaume de Frontanyà, el Bages i Montserrat, o la ruta emprada pels que venien des d'Elna i Perpinyà i que travessava Besalú, Palera, Sant Joan les Fonts, fins arribar a Ripoll i que, per tant, es coneixia també pel nom de "Strada quae dicitur Francigena".³ En aquesta darrera abadia, tal i com recorda Arnau del Mont, en la seva epístola de 1173, existia un altar dedicat a Santiago,⁴ que també es documenta a les catedrals de La Seu d'Urgell i Lleida, i en molts altres temples lligats als camins jacobeus de Catalunya, com l'ermita de Sant Jaume a Besalú, anomenada després de Santa Fe.⁵ Per fortuna, en aquest moment, Celina Llarás, està realitzant una Tesi Doctoral a la UAB, sota la direcció de Jordi Tresserras i d'un dels signants d'aquesta introducció (Manuel Castiñeiras), sobre l'actualitat de la

---

¹ *El Camí de Sant Jaume i Catalunya. Actes del Congrés Internacional celebrat a Barcelona, Cervera i Lleida, 16-18 octubre de 2003*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.

² C. MARSAL, R DOMÍNGUEZ, *El Camí de Santiago en Catalunya: del Port de la Selva-Sant Pere de Rodes i de la Jonquera a Montserrat*. Camí de Sant Jaume-Catalunya-Guies, Barcelona, 2009.

³ A. NOGUERA I MASSA, *El Pelegrinatge medieval al nord-est català*, Olot, 1994, p. 69.

⁴ "felicis memorie predecessores vestri, divini amoris intuitu simulque apostolice venerationis speculatione, sub sepe nominandi apostoli titulo, infra basilicam Rivipellensem altare sacrosanctum exererant", (*Epistola Arnaldi de Monte*, Barcelona, ACA, Ripoll 99), en J. VIELLIARD, *Le Guide du Pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle*, Paris, 2004, p. 129.

⁵ NOGUERA, *El Pelegrinatge*, p. 69.

peregrinació a Santiago a Catalunya i els seus camins, aprofundint en el fenomen de la peregrinació, la seva història mil·lenària i les seves perspectives de desenvolupament futur.

El present volum acull una sèrie d'estudis que pretenen esdevenir una posada al dia, des de la Història de l'Art i, més concretament, des del fascinant món de l'estudi del Romànic, de la peregrinació a Santiago així com del culte a la Mare de Déu. Ambdues devocions, que semblen haver arrelat profundament a Catalunya des del segle X, tingueren un desenvolupament artístic inusitat en el Romànic, amb exemples molt remarcables en la dedicació d'edificis (Sant Jaume de Frontanyà, la Cripta del Pessebre de l'abadia de Sant Miquel de Cuixà,...), en la producció d'estàtues de devoció (Maresdedéu romàniques), en l'elaboració de cicles iconogràfics jacobeus i marians (Catedrals de Lleida i Urgell), o en la litúrgia (*Codex Calixtinus* de Ripoll, Ritual catedralici de la *benedictio perarum et baculorum*, drames litúrgics nadalencs).

En la primera part d'aquest número de la revista digital *Síntesi*, dedicada a Sant Jaume, M. Castiñeiras publica un bocí de la seva conferència introductòria sobre la importància del Camí de Sant Jaume en el desenvolupament de les anomenades "portades parlants". Aquestes són un nou gènere escultòric emergent de l'art romànic de finals del segle XI e inicis del XII que cercava sobretot copsar l'atenció de l'espectador transeünt sobre l'ingrés del temple. Per això, la seva anàlisi de les façanes del transsepte de la Catedral de Santiago persegueix, efectivament, entendre com aquestes eren percebudes pel públic en un intent de reflexió sobre la funció de l'art romànic i el grau de comprensió i fruïció del mateix per part de l'espectador. Per la seva part, Laura Bartolomé analitza la dispersa obra de l'anomenat Mestre del Timpà de Cabestany, des de Toscana fins a Navarra, tenint en compte la rica xarxa de vies que connectaven aquests allunyats indrets a través de la *Via Francigena* italiana i la via tolosana. En aquest context proposa interessants comparacions entre els monuments de Sant Papol i Sant'Antimo en un esforç per reactivar, des d'un punt de vista històric-artístic, una ruta que funcionava com a camí de peregrinació i d'intercanvi comercial privilegiat. De la mateixa manera, la contribució de Laura Torralbo sobre el cicle pictòric dedicat a Santiago a San Juan de Uncastillo suposa una reflexió sobre la importància de la circulació del repertori jacobeu al segle XIII i la voluntat de certs indrets per adherir-se al Camí malgrat que la seva ubicació no es trobés en els llocs privilegiats de pas. De fet, aquest conjunt és probablement un reflex, com el recentment restaurat de Santiago de Turégano (Segòvia), de la nova sistemació de l'altar major de la Catedral de Santiago, consagrat l'any 1212, amb la col·locació de l'estatua de l'Apòstol i la celebració d'un ritual d'entrada i de culte que els pelegrins efectuaven

dins d'aquest espai enreixat.⁶ Per la seva part, Gemma Malé és capaç d'oferir-nos un ric i variat panorama de la iconografia jacobea a Catalunya, cercant en cada cas la relació entre els textos i les imatges. De fet, les seves anàlisis dels cicles jacobeus de les Seus de Lleida i d'Urgell o del retaule de Sant Jaume de Frontanyà subratllen la importància del coneixement i de la circulació de les llegendes i miracles jacobeus en terres catalanes. No s'ha d'oblidar que des de 1173 l'abadia de Ripoll posseïa una còpia del *Liber sancti Iacobi*, on en els llibres segon i tercer s'aglutinen bona part dels Miracles i les Llegendes de Santiago.

En la segona secció de treballs, concentrats en l'estudi del culte a Maria, destaca el treball de Meritxell Niña, que desgrana la sèrie de cicles escultòrics i pictòrics dedicats a la Mare de Déu a la Seu de Lleida (1203-1278), posant-los en relació amb l'afirmació del dogma cristià de l'Encarnació en el context de les lluites i debats anticàtars. Per la seva part, Jorge Rodríguez, s'atreveix, en la seva contribució, a endinsar-se en el fascinant però alhora esmunyedís món de les Verges Negres, intentant individualitzar els elements iconològics. No s'ha d'oblidar que Catalunya posseeix una important tradició d'imatges morenes –Montserrat, Núria, Tura-, que és necessari contextualitzar al llarg de la seva història. En darrer lloc, Martí Bertràn ens ofereix una lectura inusual del Frontal d'altar de Santa Maria d'Espinelles (MEV), en el que prima el transfons litúrgic i paralitúrgic a l'hora d'interpretar el seu programa iconogràfic. El lloc de la seva elaboració, el taller de la Catedral de Vic, i les cites a la litúrgia de la Rodona, semblen ser les claus per a la seva interpretació.

El número 1 de la Revista *Síntesi* és doncs, en gran part, el producte de les investigacions de joves investigadors que s'intenten obrir camí en l'estudi de l'art medieval. És encomiable l'esforç realitzat per l'*Associació dels Amics de Besalú i el seu Comtat*, i, en particular, de la seva Presidenta, Tura Clarà, per reunir-los en unes jornades i publicar aquests treballs. Des del MNAC i la UAB hem provat també de donar-los pautes i camins de futur, de manera, que el volum s'inscriu dins dels incipients resultats del Projecte d'Investigació *Artistas, Patronos y Comitentes. Cataluña y el Mediterráneo, siglos XI-XV-Magistri Cataloniae*, de la Universitat Autònoma de Barcelona i finançat pel MICINN (HAR2011-23015), al qual pertanyen la majoria dels autors (M. Castiñeiras, J. Camps, L. Bartolomé, G. Malé, M. Beltran).

Escau només esperar que aquesta publicació serveixi d'esperó per a l'estudi de les rutes medievals a Compostel·la en Catalunya i que renovi l'interès vers la rica tradició del culte a Sant Jaume i a la Mare de Déu en els segles centrals de l'Edat Mitjana.

---

⁶ CASTIÑEIRAS, M., "Un nuevo testimonio de la iconografía jacobea: Los relieves pintados de Santiago de Turégano (Segovia) y su relación con el altar mayor de la Catedral de Santiago", *Ad Limina*, 3, 2012, p. 73-117.